

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

ในการศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินภายหลังการสร้างถนนสายใหม่ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ เพื่อพัฒนาเป็นกรอบความคิดในการศึกษา (Research Conceptual Framework) และสมมุติฐานของการศึกษาซึ่งได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเหล่านี้มีดังนี้

1. ทฤษฎีสังคมชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน
2. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
3. แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
4. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

1. ทฤษฎีสังคมชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

มีนักสังคมวิทยาและนักมนุษยวิทยาจำนวนมากที่พยายามทำความเข้าใจกับสังคมชุมชน หรือความเป็นชุมชน รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของชุมชน ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้อ้างถึงทฤษฎีและแนวคิดย่อย ๆ จำนวน 7 ทฤษฎีด้วยกัน เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดังนี้

1.1 ทฤษฎีระบบสังคมชุมชน

ระบบสังคม หมายถึง หน่วยที่มีได้มีการจัดระเบียบและมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล หรือกลุ่มองค์กร ได้แก่ ครอบครัว สถาบันต่าง ๆ หรือชุมชน ระบบสังคมอาจมองเป็นเรื่องแบบแผนพฤติกรรมของการกระทำของบุคคลและวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลหลายคนกับปรากฏการณ์ของวัฒนธรรม

ชุมชนประกอบด้วยระบบสังคม ซึ่งมีส่วนประกอบของสถานภาพ บทบาท กลุ่มและสถาบันต่าง ๆ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้มีความสัมพันธ์กัน โดยมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของชุมชนด้วย (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537 : 38)

ในขณะที่นักสังคมวิทยาท่านอื่นได้ให้ความหมายของ ระบบสังคมว่า คือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การที่มนุษย์มาอยู่รวมกัน ทำให้เกิดแบบแผนการปฏิบัติของสมาชิกทุกคนในกลุ่มนั้น ๆ จะต้องมีคตินิยมปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนประเพณีปฏิบัติเกิดเป็นระบบสังคมขึ้น (โสภา ชูพิกุลชัย, 2522 : 40)

จากความหมายซึ่งมีผู้ให้คำนิยามไว้ต่าง ๆ พอจะสรุปได้ว่าชุมชนจะมีส่วนประกอบทางภูมิศาสตร์ ความเป็นระบบสังคม รูปแบบ ขนบธรรมเนียม ประเพณี การดำเนินชีวิตอย่างเดียวกัน และมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน

โสภา ชูพิภุชชัย (2522 : 40) ได้ให้ความหมายของสังคม คือ การที่คนกลุ่มหนึ่งไม่จำกัดอายุ ไม่จำกัดเพศ มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีการติดต่อไปเรื่อย ๆ มีสถาบันและมีวัฒนธรรมซึ่งมีเอกลักษณ์ของตนเอง สังคมมนุษย์ประกอบด้วยระบบสังคมหลาย ๆ ระบบ เป็นต้นว่า ระบบครอบครัว ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการศึกษา และระบบความเชื่อ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537 : 39) ได้จำแนกคุณลักษณะของกลุ่มสังคมไว้ดังนี้

- 1) ประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งซึ่งมากกว่า 2 คนขึ้นไป
- 2) กลุ่มคนที่มารวมกันนั้นมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน (Sense of Belonging)
- 3) มีการติดต่อกระทำระหว่างกัน (Social Interaction)
- 4) มีความสัมพันธ์กัน (Social Relationship)
- 5) มีการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)

วราคม ทีสุกะ (2535 : 5) ได้กำหนดแนวทางการศึกษาทางสังคม มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ

- 1) เพื่อเข้าใจชีวิตสังคม พร้อมทั้งกระบวนการชีวิตสังคม ในขณะเดียวกันก็ค้นหากฎสากลที่แฝงเร้นอยู่เบื้องหลังกระบวนการเหล่านั้นด้วย
- 2) เพื่อประสานความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์
- 3) เพื่อค้นหาวิธีแก้ปัญหาดังสังคม และวางแผนพัฒนาสังคม
- 4) เพื่อควบคุมทางสังคม ทั้งในรูปที่เป็นบุคคลและในรูปที่เป็นสิ่งของหรือเหตุการณ์

กลุ่มสังคมนั้นจะเห็นได้ว่าจะประกอบด้วยคนจำนวนหนึ่งที่มีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน มีการกระทำติดต่อกัน การพบปะพูดคุย การคบค้าสมาคมที่จะทำให้มีความสัมพันธ์แบบปฐมนิเทศและทุติยภูมิกับสมาชิกภายในกลุ่ม ซึ่งจะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ไปสู่จุดหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในการรวมกลุ่มมีความจำเป็นต้องกำหนดสถานภาพและบทบาท และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ อันเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกันอีกทั้งยังมีการถ่ายทอด สืบทอดระหว่างสมาชิกรุ่นต่อรุ่น

1.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537 : 26) กล่าวถึงแนวความคิดของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนว่าสามารถแยกได้เป็น 2 รูปแบบใหญ่ ๆ ดังนี้

1.2.1 การตั้งถิ่นฐานที่ไม่มีการวางแผนเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ที่สามารถแยกได้ เป็น 3 รูปแบบคือ

- 1) การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) การตั้งถิ่นฐานที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับปัจจัยธรรมชาติ หรือกายภาพเป็นหลัก
- 2) การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Dispersed หรือ Scattered Settlement) การตั้งถิ่นฐานขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา หรือธรรมชาติที่เหมาะสมกับอาชีพเป็นหลัก
- 3) การตั้งถิ่นฐานแบบสุ่มหรือแบบผสม (Random หรือ Mixed Settlement) เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มที่เป็นการผสมผสานระหว่างความสัมพันธ์ทางสังคมกับพื้นที่และเฉพาะพื้นที่อย่างเดียว

1.2.2 การตั้งถิ่นฐานแบบมีแบบแผน

เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เน้นการวางแผนล่วงหน้าเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เหมาะสมและเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากที่สุด ส่วนปัจจัยทางสังคมเป็นลำดับรองหรือไม่ได้เกี่ยวข้องเลย การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักเป็นเรื่องโครงการของรัฐที่จะจัดสรรที่ดินทำกินให้เกษตรกร เช่น โครงการนิคมสร้างตนเอง โครงการเขื่อนต่าง ๆ อย่างไรก็ตามการตั้งถิ่นฐานในรูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการที่จัดตั้งถิ่นฐานนั้น ซึ่งสามารถจะแบ่งได้หลายรูปแบบดังนี้

- 1) การตั้งถิ่นฐานกลางพื้นที่การเกษตร
- 2) การตั้งถิ่นฐานบริเวณสี่แยกเส้นทางคมนาคม
- 3) การตั้งถิ่นฐานบริเวณเส้นทางคมนาคม เป็นการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามสองฝั่งของถนน
- 4) การตั้งถิ่นฐานเป็นรูปวงกลม เป็นการตั้งถิ่นฐานให้มีศูนย์กลางของหมู่บ้านเป็นรูปแบบวงกลมอยู่ตรงกลางพื้นที่
- 5) การตั้งถิ่นฐานแบบชุมชนใหญ่เป็นศูนย์กลาง

1.3 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม

ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจจะกล่าวได้กว้าง ๆ อยู่ 2 ปัจจัย คือ

1.3.1 ปัจจัยภายนอก เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชน ซึ่งได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น การสาธารณสุขโลก เมื่อรัฐบาลได้ดำเนินการพัฒนาโดยการเร่งสร้างถนน ไฟฟ้า โรงเรียน ทำให้ชุมชนชนบทได้รับการพัฒนาที่ดีขึ้น การแพร่กระจายทาง

วัฒนธรรมเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งนี้ เพราะว่าการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นและต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมชนบทและสังคมเมืองมีอยู่มากมาย ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และการสื่อสารมวลชน มีอิทธิพลอย่างมากและรวดเร็วต่อชุมชนชนบท ที่จะทำให้ชาวชนบทได้รับข่าวสารต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

1.3.2 ปัจจัยภายใน เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในชุมชนซึ่งส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ปัจจัยทางนิเวศวิทยาซึ่งได้แก่ สิ่งแวดล้อม ที่ตั้งของหมู่บ้าน ที่ดิน และอื่น ๆ ถ้าหากชุมชนตั้งอยู่ในสภาพนิเวศวิทยาที่ดีก็อาจจะพัฒนาชุมชนของตนให้ดีขึ้น ซึ่งทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยทางด้านบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล หรือสมาชิกแต่ละคนก็มีส่วนที่จะช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ทั้งนี้เพราะว่าถ้าหากบุคคลได้รับการศึกษาสูงมีประสบการณ์ต่าง ๆ ก็อาจทำให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ได้ง่ายกว่าบุคคลอื่น ๆ ตลอดจนความเป็นผู้นำของชุมชนที่มีความรู้ความสามารถอาจมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้เช่นกัน (สนิท สมัครการ, 2525 : 42)

1.4 ทฤษฎีการรับสิ่งใหม่ (Innovation Theory)

การรับสิ่งใหม่ หรือการรับของใหม่ (Innovation) มีความหมายถึงวัตถุในด้านที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีและที่ไม่ใช่วัตถุอันได้แก่ ความรู้ เทคนิคคิด ทักษะคิด และอุดมการณ์ในชุมชนหนึ่ง ๆ การมีสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้น ได้นั้นจะต้องมีแหล่งที่มาอยู่ 3 ประการคือ

- 1) การค้นพบ
- 2) การคิดค้นประดิษฐ์
- 3) การแพร่กระจาย

ในขณะที่ Rogers (1968 : 81) กล่าวถึงกระบวนการยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ว่ามีอยู่ 5 ขั้นตอนคือ

- 1) การรับข่าวสาร เป็นขั้นที่สมาชิกได้ทราบว่ามีสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้น แหล่งข่าวที่ได้จะมาจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อน พ่อค้าและสื่อมวลชนต่าง ๆ
- 2) ขั้นของความสนใจในรายละเอียด
- 3) ขั้นของการประเมินผล
- 4) ขั้นของการทดลอง

จากทฤษฎีการรับสิ่งใหม่นี้จะกล่าวถึงกรณีที่ชุมชนได้รับรู้ข่าวสารใหม่จากแหล่งที่มาใด ๆ ก็ตาม ถ้าเป็นข้อมูลข่าวสารที่น่าสนใจก็จะศึกษารายละเอียดเพื่อประเมินถึงผลดีผลเสีย และพิจารณาถึงการปฏิบัติและถ้าลองปฏิบัติก็จะคิดว่าดีหรือไม่ นั่น คือ มีการประเมินอีกครั้ง ถ้าได้ผลดีและสามารถนำมาปฏิบัติได้ก็จะมี การยอมรับ

1.5 ทฤษฎีความขัดแย้งของชุมชน

ความขัดแย้งซึ่งเป็นพลังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นสิ่งที่เกิดจากโครงสร้างของสังคมนั่นเอง และการที่จะเข้าใจโครงสร้างของสังคมและความขัดแย้งของสังคมก็ต้องดูจากวิธีการผลิตของสังคมนั้น ๆ มาร์กซ์ ไม่เคยให้คำจำกัดความอย่างแน่นอนว่า วิธีการผลิตหมายถึงอะไร แต่อาจเข้าใจได้กว้าง ๆ ว่า เป็นระบบผลิตหลักของสังคม ซึ่งสังคมใดจะมีวิธีการผลิตแบบใดก็ขึ้นอยู่กับแรงงาน ทุน และระดับความรู้วิชาการ ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการผลิต ดังนั้น การผลิตที่แตกต่างกันย่อมนำไปสู่วิธีการผลิตที่ต่างกัน และในแต่ละวิธีการผลิตก็จะมี ความสัมพันธ์ในการผลิต คือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในสังคมที่ต่างกันไป แต่ที่คล้ายคลึงกันสำหรับในเกือบทุกวิธีการผลิตก็คือ ความสัมพันธ์ในการผลิตในแต่ละวิธีการผลิตนั้นจะเป็นภาพสะท้อนของความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ซึ่งเป็นผู้ผลิตโดยตรงคือชนชั้นที่ทำการผลิตด้วยแรงงานของตน กับชนชั้นซึ่งไม่ได้เป็นผู้ผลิตโดยตรงคือไม่ได้ใช้แรงงานของตนในการผลิตแต่เป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์ส่วนใหญ่จากการผลิต ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นสองชนชั้นนี้ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่คลี่คลายไปสู่รูปแบบของสังคมใหม่ และความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงไปสู่วิธีการผลิตแบบใหม่จะสำเร็จหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับความพร้อมของกำลังการผลิตของสังคมนั้น ๆ ด้วย (จาเมรี พัททษ์วงศ์, 2529 : 85)

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537 : 35) ได้สรุปทฤษฎีความขัดแย้งของมาร์กซ์ ไว้ดังนี้

- 1) ขณะที่ความสัมพันธ์ทางสังคมมีลักษณะเป็นระบบ ความสัมพันธ์ทางสังคมเริ่มจะมีการขัดแย้งกับผลประโยชน์
- 2) ตามข้อเท็จจริงจะเปิดเผยให้รู้ว่าระบบสังคมเดิมจะก่อให้เกิดการขัดแย้ง
- 3) การขัดแย้งจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งเป็นลักษณะของระบบสังคม
- 4) ความขัดแย้งนั้นมีแนวโน้มที่เห็นเด่นชัดในรูปการขัดแย้งที่ผลประโยชน์ขัดกันจนกระทั่งกลายเป็นสองฝ่ายที่เข้าด้วยกันไม่ได้
- 5) ความขัดแย้งส่วนมากจะเกิดขึ้นบ่อย ๆ ยิ่งเมื่อการกระจายทรัพยากรที่หายากได้หมดไป

6) ความขัดแย้งดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในระบบสังคมต่าง ๆ

7) ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นและมีอยู่ตลอดเวลา

เราสามารถที่จะสรุปทฤษฎีการขัดแย้งนี้ได้ว่า การจัดระเบียบทางสังคมในชุมชนนั้น เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ トラบใดที่กลุ่มสังคมเหล่านั้น ไม่มีอะไรถือว่าเป็นผลประโยชน์ต่อกลุ่มของตน หรือบุคคลเอาผลประโยชน์ส่วนตัว ความขัดแย้งที่รุนแรงจะไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มหรือชนชั้นแล้ว เมื่อถึงขั้นรุนแรงก็จะมีการจัดระเบียบสังคมใหม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการขัดแย้งอาจจะมองในอีกแง่หนึ่งว่าทำให้เกิดประโยชน์ ทำให้มีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ช่วยกันแก้ไขปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ เพื่อมุ่งไปสู่สังคมที่สมาชิกส่วนใหญ่ปรารถนาต่อไป

1.6 ปัจจัยที่เกี่ยวกับการยอมรับ หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นดังที่ได้กล่าวแล้วว่าอาจจะทำให้เกิดความพอใจและไม่พอใจ ซึ่งสิ่งเหล่านั้น เสวตคนธ์ สุคตวาท (2524 : 48) ได้กล่าวว่ามีปัจจัยที่ทำให้เกิดการยอมรับหรือการต่อต้านอยู่ 6 ประการคือ

1) ความต้องการในการเปลี่ยนแปลง หากบุคคลยังไม่ตระหนักหรือเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแล้วอัตราการยอมรับย่อมจะช้า ในกรณีที่บุคคลจะยอมรับสิ่งใหม่นั้นจะต้องเป็นสิ่งที่บุคคลในสังคมเห็นว่ามิใช่ประโยชน์ สามารถบรรลุเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของตนหรือสังคมได้

2) การได้รับความพึงพอใจอย่างสูง ผลของการยอมรับการเปลี่ยนแปลงนั้นจะต้องทำให้เกิดความพึงพอใจต่อบุคคลอย่างสูงทั้งด้านสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และจะต้องชดเชยหรือสมน้ำสมเนื้อกับปัญหาและความยากลำบากในการสนับสนุนและเปลี่ยนแปลงนั้น

3) การสาริตผลประโยชน์ การสาริตให้เห็นประโยชน์อย่างมีคุณค่าจะทำให้การยอมรับการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้สะดวก จึงเป็นเกณฑ์สำคัญในการยอมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในรูปของวัฒนธรรมและพฤติกรรม

4) การเข้ากันได้กับวัฒนธรรมที่มีอยู่ หากการเปลี่ยนแปลงไม่ขัดกับกระแสวัฒนธรรม วิถีประชา กฎศีลธรรมเดิมของสังคมแล้ว การยอมรับย่อมเกิดขึ้นได้โดยปรับให้เข้ากันได้กับวัฒนธรรมเดิม มิฉะนั้นก็จะปฏิเสธ

5) ต้นทุนของการเปลี่ยนแปลง หากเสียค่าใช้จ่ายมากก็ยอมรับน้อยลงไป

6) ผู้นำในการเปลี่ยนแปลง หากผู้นำการเปลี่ยนแปลงมียุทธวิธีที่ดีเข้าใจชาวบ้าน รู้จักวิธีเสนอการเปลี่ยนแปลงรู้จักเนื้อหาของการเปลี่ยนแปลงได้ดีพอ ประกอบกับความชำนาญในการใช้เทคนิค วิธีการชวน หรือเสนอแนะเพื่อให้เกิดความต้องการในการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งมีบุคลิกภาพ ภูมิหลังที่ดีก็ย่อมทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ง่ายขึ้น

1.7 แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคม

การพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนนสายใหม่ การสร้างโรงเรียนขึ้นในชุมชน การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือการมีกระแสไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน ล้วนแล้วแต่มีผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ในชุมชนทั้งสิ้น เสน่ห์ จามริก (2537 : 266) ได้กล่าวถึงแนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาที่ไม่เข้าใจชุมชน ได้ก่อปัญหาให้กับความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนดังนี้

กระแสนิยมอุตสาหกรรมสมัยใหม่นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ แผ่ขยายเข้าสู่เศรษฐกิจสังคมไทย โดยอาศัยสื่อชักนำของทางราชการแต่แล้วจะเป็นไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือเพราะผลประโยชน์ร่วมกันก็ตามที่สถาบันราชการเองจะค่อนข้างคล้อยตามไปกับกระแสการครอบงำทำลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นประจักษ์มาแล้วในประวัติศาสตร์ทั้งที่มีสังคมไทยเราก็ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใครมาก่อนเลย แบบแผนวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมย่อมดำรงความเป็นตัวตนและพลวัตสร้างสรรค์ของตนเอง แต่แล้วในช่วงสามทศวรรษที่รัฐเข้ามาจัดการกับการพัฒนาเศรษฐกิจ คุณค่าและชีวิตของคนส่วนใหญ่ต้องกลายเป็นเพียงมรดกหรือเครื่องมือของกลุ่มคนส่วนน้อยในนามของการพัฒนาก้าวหน้า แต่ทว่ายังผลให้เกิดความทุกข์ยากแค้น ความไร้ความสมดุลและเสื่อมทรามในสัมพันธภาพทางสังคม ตลอดจนความเสื่อมโทรมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใดก็คือวัฒนธรรมกระแสหลักซึ่งเคยยึดอยู่ในหลักความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ ก็ต้องโน้มเอียงไปสู่กระแสการครอบงำทำลายจากทุนนิยมอุตสาหกรรมภายนอก

ที่เห็นชัด ๆ ก็คือว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยนั้นโดยทั่วไปแล้วไม่ได้ดำรงอยู่ตามวิถีทางของตนเองโดยอิสระ หากได้รับผลกระทบทางโครงสร้างจากนโยบายของรัฐในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมอย่างหนักในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ยังผลให้เกิดการสูญเสียกำลังทรัพยากรทั้งคนและปัญญาความรู้ เป็นการสูญเสียสั่งสมกันมาโดยตลอด ข้อเสนอแนะในที่นี้ก็คือ ในการพยายามทำความเข้าใจกับความหมายและศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านนั้น ทางหนึ่งอาจเริ่มต้นจากด้านลบหรือการสูญเสียทางโครงสร้างที่กำลังจะกล่าวถึงนี้ เพราะในที่สุดแล้ววัฒนธรรมชุมชนมิใช่เพียงจินตนาการหรือภาพวาด หากแต่หมายถึงกระบวนการของชีวิตมนุษย์ไม่ว่าเราจะ

นิยาม “วัฒนธรรม” กันอย่างไรก็ตาม แก่นสารจริง ๆ ของเรื่องทั้งหมดก็คือชีวิตของคนนั่นเอง และ
ทรัพยากรเป็นหัวใจ เป็นจิตวิญญาณของชีวิตหรือวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 13) ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ผ่านมาว่า ไม่ได้ศึกษาถึง
วัฒนธรรมชุมชนและได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ชุมชนที่สอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก ได้
กล่าวมาแล้ว

ในช่วงทศวรรษ 1950 (ประมาณพ.ศ. 2490-2500) ประเทศในโลกละติเตีย เช่น สหรัฐ เสนอ
แนวทาง “การพัฒนาเศรษฐกิจ” สำหรับพัฒนาประเทศโลกที่สามให้เจริญก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะ
การพัฒนาเศรษฐกิจ (ที่รู้จักกันในนามของ “ทฤษฎีขั้นตอนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ”) มีความเชื่อว่าบรรดาวัฒนธรรม ธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านต่าง ๆ ที่เคยมีอยู่ในชุมชนนั้น ล้วนแต่
เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย ตามความเจริญทางเศรษฐกิจตามแนวทาง
การพัฒนาของประเทศในโลกละติเตีย ส่งผลให้ประเทศโลกที่สามดำเนินแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ
กันขนานใหญ่ และในช่วงทศวรรษ 1960-1970, 1970-1980 ของการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านพ้นไป
และเริ่มผลิตรายการออกมาให้เห็น ที่เป็นผลผลิตเกี่ยวกับได้ก็มีอยู่บ้าง เช่น หมู่บ้านก็มีถนนหนทาง
มีไฟฟ้าใช้ แต่ที่ออกดอกออกใบมาเป็นผลกระทบมีอยู่มากกว่าเพราะดูเหมือนยังพัฒนาไปคนจน
ยิ่งมากขึ้น ที่จนอยู่แล้วก็ยิ่งจนลงไปอีก ปัญหาความเสื่อมโทรมทางสังคม ปัญหาความเสื่อมโทรม
ด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในขั้นวิกฤต สิ่งที่แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจเคยให้สัญญาไว้ นอกจากจะไม่เป็น
จริงดังที่สัญญาแล้ว ต่อหน้าปัญหาที่โลกที่สามกำลังเผชิญอยู่การพัฒนาเศรษฐกิจก็ยังไม่มีความคืบหน้าให้
อีกด้วย

องค์การยูเนสโก (UNESCO) ซึ่งได้ประกาศผลว่าการที่ผลลัพธ์จากการพัฒนาโลกที่สาม
ไม่บรรลุเป้าหมายเท่าที่ควรและยังสร้างปัญหาใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นมานั้นเพราะการพัฒนาที่ผ่านมานั้น
เป็นการกระทำจากภายนอกเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นความต้องการที่จะพัฒนา แนวคิดและวิธีการทำงาน
พัฒนา รวมทั้งแบบจำลองต่าง ๆ เมื่อกระทำจากภายนอกเข้าไปแล้วยังส่งผ่านจากบนลงสู่ล่าง
(Top-down) อีกด้วย และผลจากการใช้แนวพัฒนาเศรษฐกิจทำให้ผู้วางแผนพัฒนาละเลยความ
สำคัญของวัฒนธรรมชุมชน

จากแนวคิดของนักวิชาการทั้งสองท่านจะเห็นได้ว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่ไม่ได้
คำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นวัฒนธรรมชุมชน ส่งผลให้ชุมชนได้รับผลกระทบทาง
สัมพันธ์ภาพทางสังคมและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

2. แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดในภาคเกษตรของไทยเมื่อมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ คือ การเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเองที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน มาสู่วิธีการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก โดยเน้นการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมแผนใหม่ มีทั้งการขยายพื้นที่การผลิต และการใช้พื้นที่การผลิตอย่างเข้มข้น มีการนำเทคโนโลยีการผลิตจากภายนอก อาทิ สารเคมี เครื่องจักรกล เมล็ดพันธุ์ มาใช้เพื่อเร่งให้ผลผลิตเป็นไปตามความต้องการของตลาดและผู้บริโภค อย่างไรก็ตาม ไร่ระบบการเกษตรกรรมแผนใหม่ภายใต้อิทธิพลของการ “ปฏิวัติเขียว” นี้ ได้สร้างความล้มเหลวและก่อให้เกิดผลกระทบในด้านต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความอยู่รอดทางเศรษฐกิจของเกษตรกรผู้ผลิต ปัญหาความยากจนและหนี้สิน ความล้มเหลวของชุมชนและระบบวัฒนธรรม ผลกระทบต่อระบบนิเวศ ความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ และผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยทั้งของผู้ผลิตและผู้บริโภค เป็นต้น

ผลกระทบทางลบในด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมา เป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาแนวทางพัฒนาชนบทในรูปแบบอื่น ๆ ที่น่าจะเหมาะสมและยั่งยืนมากกว่าที่เป็นอยู่ ในระยะเวลาประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา กระแสทางเลือกเพื่อการพัฒนาได้รับการผลักดันจากองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชนในพื้นที่ชนบทต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำให้เกิดการประชุมขององค์การสหประชาชาติ เรื่อง สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ประเทศบราซิล เมื่อต้นปี พ.ศ.2535 ซึ่งมีประเทศต่าง ๆ เข้าร่วมประมาณ 150 ประเทศ

การประชุมขององค์การสหประชาชาติ เรื่องสิ่งแวดล้อมและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีพื้นฐานแนวคิดที่ว่า การพัฒนาทั้งหมดจะต้องมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่มนุษยชาติ โดยมุ่งที่จะให้มวลมนุษยชาติมีสุขภาพที่แข็งแรงและดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ การพัฒนาทั้งหมดจะต้องไม่ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ต่อประเทศของตนเอง ต่อประเทศอื่น ๆ และต่อโลก ประเทศต่าง ๆ ควรลดและยกเลิกการผลิตและการบริโภคที่จะมีผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ทุกประเทศหรือทุกท้องถิ่นพึงแลกเปลี่ยน เผยแพร่ หรือสร้างสรรค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

สำหรับประเทศไทย การพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลให้เกิดความเจริญทางด้านวัตถุอย่างเด่นชัด ขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตกลับมีแนวโน้มที่เสื่อมทรามลง และเอกลักษณ์แห่งความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมสืบต่อกันมาช้านานก็กำลังจะเลือนหายไปอย่างไม่รู้ตัว ซึ่งการพัฒนาในแนวทางอย่างนี้ท่านพุทธทาสได้เคยกล่าวเอาไว้หลายปีก่อนว่า เป็นการพัฒนาแบบหมาหางด้วน ความเสื่อมทรามของคุณภาพชีวิตและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตไทย ล้วนเกิดจากสาเหตุเดียวกันคือ (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2538 : 96-100)

1. ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อม เช่น อากาศเสียหรือที่เรียกว่ามลพิษทางอากาศ การขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ และน้ำในการเกษตร ที่ได้มีภาวะการขาดแคลนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายปีและจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น การเพิ่มขึ้นของปริมาณขยะและสิ่งปฏิกูลตามบ้านเรือน จนเกิดความสกปรก ส่งกลิ่นเหม็นและเป็นที่น่ารังเกียจอยู่ทั่วไป

ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมดังกล่าวก็ล้วนเกิดขึ้นจากการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ได้แก่ คาร์บอนไดออกไซด์และน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมจากกระบวนการผลิตทางการเกษตร ได้แก่ การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเกษตร และจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ เป็นต้น

2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมอัน ได้แก่ ลักษณะนิสัยในการบริโภคและการใช้ทรัพยากรที่มีแนวโน้มการใช้ที่เพิ่มขึ้นและฟุ่มเฟือยมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทั้งการเกษตรและอุตสาหกรรม ที่มุ่งการผลิตในเชิงพาณิชย์มากกว่าการผลิตเพื่อการมีกินมีใช้ในครัวเรือนหรือภายในประเทศ การพัฒนาระบบการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกและรวดเร็ว ทำให้การดำรงชีวิตต้องพึ่งพิงอยู่กับเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมและสื่อสารมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว ก็ล้วนเกิดขึ้นจากการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก เช่น ยุโรปและอเมริกา อันเป็นผลให้เกิดค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ ๆ ขึ้น ระบบเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่อ้างอิงอยู่กับเศรษฐกิจ และมาตรฐานของสังคมที่มีชาวตะวันตกเป็นผู้กำหนด ตลอดจนระบบการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษาสมัยใหม่ก็ล้วนเร่งร่อนทำลายเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น

นอกจากความเสื่อมโทรมของคุณภาพชีวิตและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นจากมูลเหตุต่าง ๆ นั้นแล้ว การเพิ่มขึ้นของพลโลกในทุกภูมิภาคของโลก ยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมไทยโดยตรง และทั้งยังได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชากรเองอีกด้วย

ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวทางที่เป็นอยู่ ได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่คุณภาพชีวิต คุณภาพสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม

เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นปัญหาจึงได้เกิด แนวคิดและการปฏิบัติที่เรียกว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ขึ้น ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่จะส่งผลกระทบต่อมนุษย์และมวลมนุษย์ได้อย่างถาวรมั่นคง โดยไม่หลักการดังนี้

1. มนุษย์ยังต้องอาศัยปัจจัยในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น

2. การดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกัน การดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นจะต้องเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
3. การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรมให้ได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน
4. การพัฒนาคุณภาพประชากรและการใช้ทรัพยากรจะเพิ่มขึ้นได้ในปริมาณที่จำกัดเท่านั้น นั่นคือวิถีทางดำรงชีวิตจะต้องได้รับการปรับปรุงอยู่บนพื้นฐานของหลักการในข้อที่ 1, 2 และ 3

ในปลายทศวรรษที่ 1980 และต้นทศวรรษ 1990 ได้มีการอภิปรายกันอย่างกว้างขวางเกี่ยวกับเรื่อง “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ในปัจจุบันมีแนวคิดที่สอง คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบมคิเดวเน้นเรื่องสังคมยั่งยืนทั้งระบบ ทั้งสองแนวคิดความเชื่อร่วมกันว่า โลกเราจะต้องมีการพัฒนาที่สร้างไว้ซึ่งความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ

ตามแนวคิดของนักเศรษฐศาสตร์จะให้ความสำคัญแก่เรื่องประสิทธิภาพ ซึ่งหมายความว่า เมื่อใช้ปัจจัยการผลิตจำนวนหนึ่ง เราจะมีการผลิตสินค้าและบริการได้ในระดับสูงสุด ระบบเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเป็นระบบที่ดีทำให้เศรษฐกิจขยายตัวในอัตราสูงสุดอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มความสามารถในการแสวงหากำไร เป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งหลักการนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์ของระบบอุตสาหกรรมที่เน้นเรื่องการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางการขยายตัวทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของหลักการ “ประสิทธิภาพ” มีคนบางกลุ่มได้ส่วนแบ่งของประโยชน์ค่อนข้างมาก ในขณะที่คนส่วนใหญ่ได้รับส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย เกิดความไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นในการประเมินระบบเศรษฐกิจเราต้องมองด้วยว่ามี “ความยุติธรรม” เกิดขึ้นหรือไม่

ในโลกแห่งความเป็นจริง ระหว่างกลุ่มชนมีการแบกภาระอย่างไม่เท่าเทียมกัน และมีการรับส่วนแบ่งประโยชน์ตอบแทนอย่างไม่เท่าเทียมกันด้วย นอกจากนั้น การแทรกแซงของรัฐยังก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมขึ้นได้ คนกลุ่มหนึ่งใช้ประโยชน์ แต่อีกกลุ่มหนึ่งต้องเสียประโยชน์จากมาตรการของรัฐ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่เราจะมองเรื่องประสิทธิภาพเพียงด้านเดียว ต้องคำนึงถึงเรื่องความยุติธรรมด้วย

เมื่อเป็นเช่นนี้ นักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมรุ่นใหม่ จึงผนวกการวิเคราะห์เรื่องความยุติธรรมเอาไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับนโยบายสิ่งแวดล้อมและการกระจายรายได้ ทั้งนี้ได้กำหนดหลักเกณฑ์ “ความยุติธรรมทางสังคม” ไว้ 2 หลักเกณฑ์คือ

1. ความยุติธรรมแนวนอน ความยุติธรรมที่เกิดเมื่อประชาชนที่มีระดับรายได้เท่ากันได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน เช่น การควบคุมมลภาวะ ทุกคนที่มีรายได้ระดับเดียวกันควรได้รับประโยชน์เท่ากัน

2. ความยุติธรรมแนวตั้ง เป็นเรื่องของคนที่มีรายได้ต่างกัน (คนจน-คนรวย) ถ้านโยบายสิ่งแวดล้อมให้ประโยชน์ส่วนใหญ่แก่กลุ่มคนร่ำรวย กล่าวได้ว่า ขัดต่อหลักความยุติธรรม

คำนิยามของ World Commission on Environment and Development [WCED] กล่าวว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของชนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายความสามารถของชนรุ่นอนาคตในการที่จะสนองความต้องการของตนเอง

กลุ่มนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม มีความเห็นเช่นเดียวกันว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนให้ความสำคัญแก่เรื่องการตอบสนองความต้องการของกลุ่มคนที่เสียเปรียบที่สุดในสังคม และเน้นเรื่องการปฏิบัติอย่างยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคตด้วยนั้น หมายความว่า ชนรุ่นปัจจุบันจะต้องมีความระมัดระวังที่สุดในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อจะให้ “ทุนธรรมชาติ” มีโอกาสตกทอดไปยังชนรุ่นอนาคตในปริมาณและคุณภาพที่คงที่

การคิดถึงความยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคตนับว่าเป็นเรื่องใหม่ในระบบความคิดของทฤษฎีจริยธรรมสมัยใหม่ ได้มีความพยายามที่จะชี้แจงเหตุผลว่า ทำไมเราจึงต้องมีหลักการความยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคต นั่นคือ ความเสมอภาคทางโอกาส โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่เสียเปรียบที่สุดในสังคม ควรจะได้รับส่วนแบ่งในการจัดสรรทรัพยากรมากกว่าใคร ๆ ทุกคนเลือกเกิดไม่ได้ แต่ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะเข้าถึงทรัพยากรเพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง เนื่องจากแต่ละคนอาจไปเกิดในอนาคตก็ได้ เพราะฉะนั้นแต่ละคนก็จะต้องให้โอกาสและปฏิบัติต่อชนรุ่นอนาคตอย่างยุติธรรมด้วย

นอกจากแนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ของนักเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมดังกล่าวแล้ว นักเศรษฐศาสตร์สังคมบางท่านได้นำเสนอแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้อย่างชัดเจนว่า

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นแนวคิดที่เน้นเรื่อง “คุณภาพชีวิต” และ “คุณภาพสิ่งแวดล้อม” อันมีเป้าหมายสูงสุดคือ การสร้างความสุขสมบูรณ์ทางสังคมเพื่อประชาชนทั้งหมดได้ กล่าวว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนยาวนาน คือการแสวงหาระบบเศรษฐกิจสังคม ซึ่งมีศักยภาพสูงพอที่จะปรับปรุงและรวมทั้งรักษาคุณภาพชีวิตให้ดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน ทั้งนี้ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นี้การพัฒนาแบบยั่งยืน มีหลักการพื้นฐานที่สำคัญที่สุด 3 ข้อ คือ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ อ้างใน จาตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, 2535)

1. ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ค่าของสิ่งแวดล้อม
2. ขยายมิติเวลาไปสู่อนาคต
3. เน้นนักเรื่อง ความยุติธรรม

จากหลักการทั้งสามนี้ ทำให้เกิดคำถามของคำว่า การพัฒนาแบบยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สามารถพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของวันนี้ ให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนยาวนานไปถึงอนาคต เพื่อสนองความต้องการของชนรุ่นหลัง โดยไม่ละเลยชีวิตความเป็นอยู่ของชนรุ่นปัจจุบัน ด้วยความหมายนี้บ่งชี้ชัดเจนว่า การกระทำหรือการตัดสินใจทางนโยบายใด ๆ ก็ตามที่มาจากชนรุ่นเราจะต้องไม่ทำให้คุณภาพชีวิตของลูกหลานเรตกต่ำลง การพัฒนาแบบยั่งยืนคือการทำให้ผู้คนในอนาคตมีชีวิตชีวิตที่ดีขึ้น การพัฒนาแนวนี้คือการสร้างกระบวนการวางแผนนโยบายที่สนับสนุนการเสริมสร้างความสุขสมบูรณ์ทางสังคมให้แก่คนในอนาคตในเชิงปริมาณและคุณภาพที่เพิ่มขึ้น

หลักการพื้นฐานของการพัฒนาแบบยั่งยืนสรุปได้ดังนี้

1. ค่าของสิ่งแวดล้อม การพัฒนาแบบยั่งยืนจะให้ความสำคัญสูงมากแก่ค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ คุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นฐานสำคัญในการประกันคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคม ในขณะที่เดียวกันเราอาจกล่าวได้ว่า ธรรมชาติก็มีสิทธิที่จะดำรงอยู่เช่นเดียวกับสิทธิในการมีชีวิตของมนุษย์ เพื่อให้ธรรมชาติดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน เราจำเป็นต้องประเมินค่าของบริการและทรัพยากรที่ธรรมชาติมอบให้แก่มนุษย์ในการประกอบการทางเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าไม่ใช่ของที่ได้มาเปล่า ๆ แต่ในระยะเวลาที่ผ่านมามนุษย์มองว่า ธรรมชาติเป็นของที่ได้มาเปล่า ๆ จึงได้มีการใช้กันอย่างสิ้นเปลือง ความเสื่อมโทรมของธรรมชาติจึงปรากฏขึ้นอย่างกว้างขวาง หลักการค่าของสิ่งแวดล้อมสามารถให้คำแนะนำที่สำคัญ 3 ประการ คือ

- 1.1 ระบบเศรษฐกิจจะต้องคำนึงถึงอยู่ตลอดเวลาเกี่ยวกับค่าของสิ่งแวดล้อม นั่นคือวิเคราะห์เรื่องประโยชน์และการสูญเสีย

- 1.2 จะต้องมีการประเมินค่าของสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง และผนวกค่าเหล่านี้เข้าไปในกระบวนการวางแผนนโยบายเศรษฐกิจและการพัฒนา

- 1.3 ในการประเมินผลของโครงการพัฒนา จำเป็นจะต้องมีการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมอย่างระมัดระวัง โดยหลีกเลี่ยงการทำลายระบบนิเวศและการคั่นโครงการที่ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2. มิติแห่งอนาคต ความยั่งยืน หมายถึง ความยาวนานของเวลา มองจากแง่หนึ่งแล้วเป็นการพัฒนาเพื่ออนาคต ดังนั้น ในการวางแผนนโยบายและการวางแผน เราจึงต้องมองทั้งใกล้และไกล 5 ปี 10 ปี 20 ปี หรืออาจยาวไกลกว่านั้น เพื่อให้ครอบคลุมไปถึงชนรุ่นหลังในอนาคต ในการมองอนาคต จุดหนักไม่ได้อยู่ที่การสร้างวัตถุหากแต่เป็นการพิทักษ์รักษาความอุดมสมบูรณ์ทาง

ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้อยู่คงทน หมายความว่า อนาคตของลูกหลานจะต้องมีทุนธรรมชาติ ไม่น้อยไปกว่าในยุคของชนรุ่นเรา ในการพัฒนาที่ผ่านมา 30 ปี คนไทยมักคิดถึงแต่ปัจจุบันเป็นหลักใหญ่ ปัจจุบันมีความสำคัญมากกว่าอนาคต การบริโภควันนี้สำคัญกว่าการอนุรักษ์เพื่อรุ่นนี้ ไม่มีการมองปัญหาข้ามเวลาไปสู่มิติอนาคต ปรัชญาการพัฒนาแบบยั่งยืนเน้นการวางนโยบายสิ่งแวดล้อมที่มองอนาคต การไม่แก้ไขปัญหาววันนี้และผลักดันไปให้อนาคตเท่ากับเป็นการกระทำที่สร้างวิกฤตการณ์มากขึ้นในระยะยาวนาน ธรรมชาติที่เสื่อมโทรมไม่อาจฟื้นคืนกลับสู่สภาพเดิมได้

3. ความยุติธรรม ความยั่งยืนยาวนาน หมายถึง การส่งมอบมรดกทางสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติให้ตกทอดไปสู่ชนรุ่นหลังในอนาคต ในปรัชญาการพัฒนาแบบยั่งยืนมีหลักการที่ว่าความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นปัจจุบันกับอนาคต บ่งว่าชนรุ่นปัจจุบันมีภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบต่อชนรุ่นหลัง ในการที่จะต้องมอบมรดกทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปริมาณและคุณภาพที่ไม่ค่อยไปกว่ายุคปัจจุบัน การทำลายความสุขสมบูรณ์ของรุ่นหลังนับว่าเป็นสิ่งไม่ยุติธรรมอย่างยิ่งในเวลาเดียวกันเราจะต้องยึดหลักการ “ความยุติธรรมภายในชนรุ่นเดียวกัน” ด้วย นั่นคือ การวางนโยบาย จะต้องมุ่ง ไปยังการแก้ไขปัญหาคความยากจน และการสนองความต้องการของมวลชนผู้ยากไร้เป็นพิเศษ ความยั่งยืนยาวนานในที่นี้หมายถึง การปรับปรุงและการพิทักษ์รักษาคุณภาพชีวิตของกลุ่มผู้ยากไร้ให้ยาวนาน โดยใช้มาตรการทางเศรษฐกิจและสังคมที่หลากหลาย รวมทั้งจะต้องมีการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำรงชีวิตของคนยากจน ความยุติธรรมในความหมายนี้ สอดคล้องกับการบรรลุเป้าหมายหลายประการพร้อมกัน นั่นคือ พิทักษ์รักษาธรรมชาติควบคู่ไปกับการแก้ไขปัญหาคความยากจนของคนรุ่นปัจจุบัน และมีการส่งมอบมรดกแห่งความอุดมสมบูรณ์ไปยังคนรุ่นหลังในอนาคตอีกด้วย

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ นักนิคมสิทธิเสมอภาค (สุกัญญา หาญตระกูล, 2535 : 27-34) ได้นำเสนอแนวคิดไว้ว่า

1. การพัฒนาจะต้องประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เราต้องเชื่อว่าธรรมชาติเป็นระบบที่สมบูรณ์เป็นระบบที่มีชีวิตจิตใจ ไม่สามารถถูกใช้สอยจนเกินควร ธรรมชาติรักษาเลี้ยงดูเรา เราจึงต้องดูแลธรรมชาติ เราจะต้องไม่เห็นว่าเป็นธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งอยู่ได้อ่านาจนมนุษย์ เป็นเพียงผู้ให้ทรัพยากรและดูค้ำของเสีย เราจะต้องหันกลับไปมองควัฒนธรรมและศาสนาที่ให้ความเคารพนับถือธรรมชาติ และปฏิบัติต่อธรรมชาติเสมือนหนึ่งว่าเป็นระบบที่มีชีวิตจิตใจอีกครั้งหนึ่ง เราต้องเรียนรู้จากผู้ที่อยู่ใกล้ชีวิตธรรมชาติ เช่น ชนเผ่าต่าง ๆ

2. การพัฒนาต้องเป็นไปเพื่อประชาชน การพัฒนาที่ยั่งยืนควรจะต้องเพื่อประชาชนเป็นจุดหมายและต้องเป็นไปเพื่อประชาชน ไม่ใช่เพื่อตัวและผลผลิตประชาชาติ ประชาชนต้องเป็นผู้นำการพัฒนา มิใช่ผู้ถูกกระทำการพัฒนา

3. การพัฒนาจะต้องให้ความสำคัญแก่สตรี ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาและที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ สตรียังเป็นผู้ดูแลความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตในสังคม เช่น ทางด้านอาหาร การหาหญ้าเลี้ยงสัตว์ การหาเชื้อเพลิง ที่หัตถอาชีพ เป็นต้น แต่สตรีโดยทั่วไปได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่นำไปสู่ความหายนะทางนิเวศวิทยา โดยเฉพาะสตรีชนบทซึ่งเป็นกลุ่มคนยากจนที่สุดได้รับผลกระทบกระเทือนง่ายที่สุดเมื่อป่าถูกทำลาย ผืนดินและแม่น้ำ บ่อน้ำใช้การไม่ได้

4. แสวงหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีทิศทางไปสู่การแสวงหาความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์ จำเป็นต้องให้ทุกคนอยู่ได้มากกว่าจะคำนึงถึงกำไรของคนไม่กี่คน คนส่วนใหญ่จะต้องได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานก่อนที่จะให้คนบางคนได้มีโอกาสทำกำไรสูง ๆ และปล้นทรัพยากรอันจำกัดในโลก ไปใช้

3. แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

นอกเหนือจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติก็ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะได้ที่ประจักษ์แล้วว่า ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์อยู่ทุกวันนี้ นั้นนับแต่จะหมดไป ไม่ใช่ว่าจะใช้อย่างไม่รู้จักหมดอย่างไรที่เข้าใจกันมาแต่ก่อน จึงมีความจำเป็นจะต้องให้ความสนใจต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ไม่มีเวลาที่จะรอคอยอีกต่อไปแล้ว แต่ก่อนเรามักสนใจกับทรัพยากรธรรมชาติเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรากำลังจะใช้ประโยชน์ เช่น ต้องการไม้ก็ตัดไม้ ต้องการแร่ก็ขุดแร่ ต้องการพลังน้ำเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าก็จะสร้างเขื่อน โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติอื่น แต่ปัจจุบันเรามีความเข้าใจอย่างแจ่มชัดแล้วว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ฉลาดนั้นจะต้องคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ในเวลาเดียวกันด้วย เพราะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติชนิดหนึ่ง อาจมีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งได้ ตัวอย่างเช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรดิน ถ้าหากไม่คำนึงความสัมพันธ์ของดินที่มีดินน้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า และทรัพยากรอื่น ๆ ด้วยแล้ว แผนการอนุรักษ์นั้นก็จะไม่ประสบผลสำเร็จในเชิงของการอนุรักษ์ การดำเนินการทำเหมืองแร่อย่างขาดการระมัดระวัง บางทีอาจกลับกลายเป็นการทำลายพื้นที่ป่า หรือพื้นที่กสิกรรมที่สำคัญ หรือทำลายชนิดของสัตว์ป่าตลอดจนภูมิทัศน์ที่สวยงาม ดังนั้นจำเป็นที่เราจะต้องทำความเข้าใจและสนใจในแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติว่ามีลักษณะอย่างไร มีความสำคัญอย่างไร เพื่อจะก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติโดยรวม

แนวความคิดเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในปัจจุบัน ไม่ใช่เป็นเรื่องใหม่ เมื่อเรามองย้อนหลังไปในประวัติศาสตร์เราจะพบว่า มีขบวนการเคลื่อนไหวทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมานานแล้ว ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้ยกตัวอย่างในประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อนักล่าอาณานิคมชาวยุโรปเริ่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานในอเมริกาเหนือ เมื่อปี ค.ศ. 1607 พวกเขาได้พบทวีปอันกว้างใหญ่ไพศาลที่เต็มไปด้วยป่าไม้ ดินที่อุดมสมบูรณ์ พืชพรรณ สัตว์ป่านานาชนิด ต้นน้ำลำธาร แร่ธาตุมากมาย กลุ่มคนเหล่านี้มองว่าทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่เหลือเฟือเพื่อใช้เท่าไร ไม่มีวันหมด พวกเขาคิดอย่างเดียวว่าจะต้องเอาทรัพยากรมาใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ กลุ่มชนผู้บุกเบิกอเมริกาได้ใช้เวลา 300 ปี ในการทำธุรกิจแสวงหากำไรกับธรรมชาติจนเกิดความเสื่อมโทรมอย่างหนักแก่ระบบนิเวศของทวีปใหม่ ในช่วงเริ่มต้น (1832-1870) มีปัญญาชนหลายคนเริ่มแสดงความคิดเห็นว่า การขุดรีดเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งที่น่าวิตกและอันตรายอย่างยิ่ง มีนักอนุรักษ์รุ่นบุกเบิกกลุ่มแรกของสหรัฐอเมริกา ซึ่งเสนอว่าพื้นที่ธรรมชาติซึ่งยังไม่ถูกบุกรุกควรได้รับการคุ้มครองเพื่อไม่ให้ถูกนำไปใช้เพื่อธุรกิจ และควรปล่อยให้ไว้ในสภาพที่บริสุทธิ์ เพื่อเป็นมรดกของชนรุ่นหลัง (NASH อ้างใน ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2538 : 126)

สำหรับในประเทศไทยแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นมาไม่นานนัก โดยเฉพาะในกลุ่มนักวิชาการและประชาชนที่ให้ความสนใจในเรื่องนี้และหน่วยงานองค์กรเอกชนที่ทำงานเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีแนวความคิดว่าการเพิ่มปริมาณในการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้มากยิ่งขึ้นในอนาคตจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ธรรมชาติ อาจนำไปใช้ได้ในความหมายที่เหมือนกัน กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติล้วนเป็นองค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อันจะทำให้สิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศเกิดความสมดุล แต่การร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็วทั้งกระบวนการผลิตและแปรรูปทรัพยากร การใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้นได้ก่อให้เกิดสารพิษในสิ่งแวดล้อมทำให้สิ่งแวดล้อมขาดความสมดุล ดังนั้นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความหมายเช่นเดียวกัน

เมื่อมนุษย์ได้ประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม จึงทำให้เกิดแนวความคิดที่จะสงวนรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมเอาไว้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์โดยตรง ได้มีการนำเอาคำ “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ” เข้ามาใช้ ดังนั้นการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมายถึงการใช้ทรัพยากรน้อยที่สุด และก่อให้เกิดผลเสียแก่สิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เพื่อให้มนุษย์ที่จะเกิดมารุ่นต่อไป ได้มีทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้ในการดำรงชีวิตต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในสถานะที่สิ่งแวดล้อม ได้เกิดความเสื่อมโทรมลงมาก การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสูญเสียและก่อให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด จะยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงมีความหมายรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนสู่สภาพเดิม หรือทดแทนความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมให้ได้มากที่สุดด้วย

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติตามที่กรมป่าไม้ได้กำหนดเป็นหลักการ ไว้มีดังนี้
(วินัย วีระวัฒนานนท์, 2538 : 94-95)

1. การใช้ให้นานที่สุด การใช้ทรัพยากรทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ใด ๆ ก็ตาม จะต้องถนอมรักษาเพื่อให้ใช้สิ่งของเหล่านั้นให้นานที่สุด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้รวดเร็วเกินไป

2. การใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด การใช้สิ่งของต่าง ๆ ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด และมิผู้ได้รับประโยชน์จำนวนมาก จะช่วยลดปริมาณความต้องการแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติลงได้

3. การนำกลับมาใช้ใหม่ ของใช้หลายอย่างที่ได้นำมาใช้จนเก่าหรือหมดสภาพการใช้ไปแล้ว ถ้าได้นำมาปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพให้เป็นวัตถุดิบ เพื่อทำเป็นสินค้ากลับมาใช้ใหม่ จะช่วยลดการแสวงหาทรัพยากรและลดการทำลายสิ่งแวดล้อมลงได้

4. การทดแทน ทรัพยากรบางชนิดหายาก หรือมีอยู่จำนวนน้อย การแสวงหาวัสดุอื่นที่มีอยู่มาก หรือมีค่าน้อยกว่ามาใช้ทดแทน ก็จะช่วยลดการสูญเสียทรัพยากรที่หายากลงได้ และยังช่วยทำให้วัสดุหรือทรัพยากรที่ไม่มีค่ากลับมีค่าเพิ่มขึ้นด้วย

5. การบูรณะซ่อมแซมสิ่งของเครื่องใช้หลายชนิด ถ้าได้รับการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ชำรุดเสียหายให้กลับสู่สภาพที่ใช้งานได้จะช่วยยืดอายุการใช้และลดอัตราการทำลายสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวมลงได้

6. การฟื้นฟูความเสื่อมโทรม ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ และอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมควรได้มีการเร่งฟื้นฟู เพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ และเพื่อรักษาความสมดุลของธรรมชาติด้วย

7. การลดอันตรายจากสารพิษ สารพิษหลายชนิดเมื่อนำไปทิ้งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และระบบนิเวศ ดังนั้นก่อนที่จะทิ้งสารพิษของเสียเหล่านั้นควรทำให้สารพิษหรือของเสียอยู่ในสภาพที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเป็นมาตรการสำคัญที่จะทำให้มนุษย์ได้มีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตต่อไปทั้งในปัจจุบันและอนาคต แต่การอนุรักษ์ดังกล่าวจะต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก และจะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนอย่างกว้างขวางในการป้องกันและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมไปแล้ว มิฉะนั้นแล้วมนุษย์เองก็จะขาดปัจจัยในการดำรงชีวิต เกิดโรคภัยไข้เจ็บและเกิดภัยธรรมชาติขึ้นในที่สุด

4. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

จากนักวิชาการที่เห็นผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจต่อชุมชนระดับล่างซึ่งส่งผลให้ชุมชน ครอบครัว กลุ่มสลาข ชาวไร่ชาวนายากจนลง ต้องเป็นหนี้สินจนต้องขายทรัพย์สิน นักวิชาการเห็นว่าถึงเวลาที่จะต้องลดกระแสการพัฒนาประเทศที่เป็นความร่ำรวยและวัตถุ โดยกลับไปสู่คุณค่าของชุมชนแบบเดิมที่เน้นการผลิตเพื่อกินเพื่ออยู่ เหลือก็ขาย นอกจากนี้การผลิตแบบนี้ไม่ทำลายสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เมื่อคนอยู่ในชุมชนยังสามารถรวมตัวกันช่วยเหลือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขกอันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน หลายชุมชนได้เกิดผู้นำทางความคิดทำงานนี้ ได้ทำตัวเป็นตัวอย่างและทำให้เกิดขบวนการเป็นกลุ่ม/องค์กรชุมชนขึ้นเพื่อแก้ปัญหาของตน ตัวอย่างเช่น กลุ่มล้งจะออมนทรัพย์ กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น ปัจจัยที่ทำให้กลุ่มรวมกันเพื่อทำกิจกรรมในลักษณะพึ่งตนเองนี้ ทำให้แก้ปัญหานี้สินได้และยังนำไปสู่การแก้ปัญหาอื่น ๆ ด้วย ผลการพัฒนาโดยอาศัยวัฒนธรรมเป็นทุนเดิมนี้ นักวิชาการและสื่อได้นำไปเผยแพร่ทำให้แนววัฒนธรรมชุมชนนี้เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืนแพร่หลาย และเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้น

ผู้ที่จุดประกายวัฒนธรรมชุมชน หลังจากเข้าไปสนับสนุนชาวบ้านตั้งองค์กรเศรษฐกิจพบว่ามีปัญหาขัดแย้งกัน เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2520 คือบาทหลวงนิพนธ์ ทองประสาน ซึ่งได้ส่งเสริมให้ชุมชนสร้างเอกลักษณ์ของตนในทางดี ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคี (กาญจนา แก้วเทพ อ่างใน จักรพิทย์ นาคสุภา, 2540 : 173) ได้สรุปความคิดของบาทหลวงนิพนธ์ ไว้ 2 ประการคือ (1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของคนอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและแก่ชุมชนที่มีความกลมกลืน และ (2) วัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด จะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของคน

นักสังคมวิทยาและนักพัฒนาที่ศึกษาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530 : 48-50) ให้ความเห็นว่า การที่จะเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนหรือความเป็นชุมชน จะต้องพยายามเข้าใจองค์ประกอบ 3 ด้านด้วยกันคือ ระบบความเชื่อ ระบบการผลิตและระบบความสัมพันธ์ของชุมชน

ภาพที่ 1 แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ การผลิตและความสัมพันธ์ของชุมชน

(กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2530 : 48)

องค์ประกอบทั้ง 3 ส่วนนี้ของชุมชนมีความสัมพันธ์และพึ่งพากันตลอดเวลา ถ้าองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป ก็จะมีผลทำให้องค์ประกอบอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น การที่ชุมชนที่เคยทำอาชีพการเกษตรเปลี่ยนแปลงไปเป็นทำอาชีพรับจ้างในเมืองหรือนิคมอุตสาหกรรม ก็จะมีผลทำให้สมาชิกของชุมชนเหล่านั้นมีเวลาในการปฏิสัมพันธ์กันพึ่งพากันในชุมชนน้อยลง ซึ่งส่งผลให้ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชนลดน้อยหรือเสื่อมถอยลง ขณะเดียวกันเนื่องจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปก็มีผลให้คนพึ่งพาธรรมชาติน้อยลงพึ่งพาสังค์คัลสิทธิ์หรือคีน้อยลงในการทำการเกษตร แต่กลับจะพึ่งพาผู้มีอิทธิพลนอกชุมชนมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้ก็จะส่งผลให้ระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนเปลี่ยนไป และการเปลี่ยนแปลงของระบบความเชื่อนี้ก็มีผลให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การมีถนนสายใหม่ตัดผ่านชุมชน ทำให้ระบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย เช่น คนจะทำอาชีพการเกษตรน้อยลง แต่จะหันไปทำงานรับจ้างในเมืองหรือค้าขายมากขึ้น หรือถ้าจะยังทำอาชีพการเกษตรอยู่ก็จะเป็นการเกษตรเพื่อขายแทนที่จะเพื่อการยังชีพ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงเศรษฐกิจของคนในชุมชนและระหว่างชุมชนกับนอกชุมชนเปลี่ยนแปลงไปทั้งสิ้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2537 : 40) ได้สรุปว่า ปัจจัยที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนแบ่งได้เป็น 2 ปัจจัยใหญ่ ๆ ได้แก่

1. ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายใน หมายถึง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคม ซึ่งสามารถมองได้ 2 ลักษณะคือ

1.1 ปัจจัยที่แสดงออกอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ การวางแผนทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม เช่น ผู้นำขบถ เป็นต้น

1.2 ปัจจัยที่ไม่ได้แสดงออกอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในระบบสังคมและการขาดแคลนทรัพยากร ทำให้มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น

2. ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคม ปัจจัยที่เห็นชัดก็คือ

2.1 การเปลี่ยนแปลงลักษณะประชากร ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ และการศึกษา เป็นต้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เปลี่ยนไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น

2.3 ผลกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคมและการโจมตีจากชาติอื่น

2.4 การยืมวัฒนธรรม ได้แก่ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชนชาติอื่น หรือการยอมรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

จามะรี พัททษ์วงศ์ (2529) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงจะต้องมีผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ซึ่งเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่ในการชักนำการเปลี่ยนแปลงด้วยการชักจูงและโน้มน้าว รวมทั้งแรงจูงใจให้ชุมชนเกิดความสนใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลง

ปัจจัย 5 ประการที่มีผลกระทบต่ออัตราการเปลี่ยนแปลงของสังคม ได้แก่

1. ต้นทุนความรู้ที่สังคมสะสมไว้ ยิ่งมีมากยิ่งมีการประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ได้มาก เพราะการประดิษฐ์คือการเอาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วมารวมกันในรูปแบบใหม่ ยังมีชิ้นส่วนองค์ประกอบต่าง ๆ จำนวนมากก็ยังมีทางที่จะเอามารวมกันเป็นสิ่งใหม่ ๆ ได้ง่าย

2. จำนวนประชากรในสังคมยังมีประชากรมาก ยิ่งมีนักคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ได้มาก แต่ถ้าจำนวนประชากรมากเกินไปจนขาดสมดุลระหว่างจำนวนทรัพยากรธรรมชาติกับจำนวนประชากร ก็อาจทำให้เกิดการหยุดนิ่งหรือถดถอยได้

3. การติดต่อกับสังคมอื่น ยิ่งมีการติดต่อกันมากย่อมเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะสามารถหยิบยืมวัฒนธรรมซึ่งกันและกันหรือมีการแพร่กระจาย (diffusion) ของวัฒนธรรมได้

4. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมมาก สังคมก็ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เช่น ชาวเขาที่เคยสามารถเร่ร่อนทำการกสิกรรมแบบถาวรป่า

ซึ่งสามารถหวนกลับมาที่เดิมทุก 10 - 20 ปี อาจพบว่าป่าไม้ขาดความอุดมสมบูรณ์ เกิดจากการพังทลายของหน้าดิน ไม่สามารถทำกิจกรรมได้ต่อไป อาจจะหยุดการรื้อถอนหันมาทำกิจกรรมเป็นหลักแหล่ง และยอมรับการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น เพื่อหาเงินตรามาซื้อเทคโนโลยีที่จำเป็นมาใช้ในการผลิต

5. ทักษะของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลง สังคมที่มีทัศนคติที่เอื้ออำนวยหรือสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงการทดลองสิ่งใหม่ ๆ ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าสังคมที่ยึดมั่นในประเพณีโดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการทดลองสิ่งใหม่ ๆ เลย

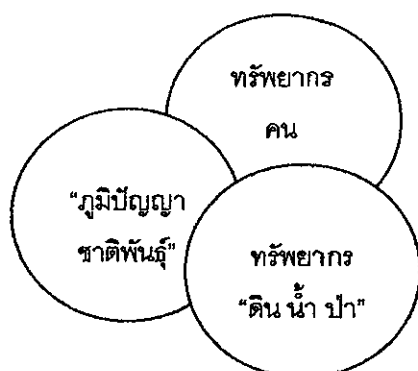
อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาในปัจจุบันทำให้คนเห็นห่างจากชุมชน ผลที่เกิดขึ้นคือทำให้เห็นห่างวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนไปด้วย ทำให้เอกลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของคนเลือนลางไป เมื่อคนในชุมชนรับคุณค่าการดำรงชีวิตที่มุ่งรายได้ทำให้เกิดความโลภ คำนึงถึงแต่ตนเองไม่คำนึงถึงส่วนรวม ทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวมจึงถูกคนแย่งชิงไปเป็นประโยชน์ส่วนตัวคน

ชุมชนชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อเกี่ยวกับการผลิตและการบริโภคที่เชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากร จึงมีผลทำให้การจัดการทรัพยากรที่ทำให้คนและธรรมชาติอยู่ด้วยกันแบบพึ่งพา ความเชื่อว่าธรรมชาติซึ่งเป็นของส่วนรวมมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษาทำให้ทรัพยากรยังยืนอยู่ได้

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะพบว่าในวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชุมชนบนที่สูง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชนเผ่าผูกติดอยู่กับองค์รวมของระบบคุณค่า ระบบความเชื่อที่เชื่อมโยงมาที่ “คน” และความสัมพันธ์ของ “คนกับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า”

ภายใต้ความเชื่อและระบบคุณค่าดังกล่าว ดิน น้ำ ป่า จึงไม่ใช่ศูนย์กลางของการจัดการหรือของการแก้ปัญหา แท้ที่จริงก็คือองค์รวมความเชื่อและระบบคุณค่าได้จัดการคนและพฤติกรรมของคนให้สอดคล้องต่อจารีตข้อห้ามที่เชื่อมโยง และสืบสานวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษศักดิ์สิทธิ์ และคุ้มครองดูแล “คนที่ยังมีชีวิตอยู่ร่วมกับดิน น้ำ ป่า” ดังภาพประกอบดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรคน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และภูมิปัญญาชาติพันธุ์

(อนก นาคะบุตร, 2536 : 164)

สรุปได้ว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน อันหมายถึงระบบความคิดของชาวบ้านที่สืบทอดหรือผลิตขึ้นมาจากบรรพบุรุษ กล่าวได้ว่าองค์ความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน แสดงให้เห็นชัดเจนจากการที่ชุมชนสามารถจัดการกับดิน น้ำ ป่า ร่วมกันได้อย่างองค์ความรู้เหล่านี้ มีสาระที่สำคัญคือ

1. ชุมชนต่าง ๆ ให้ความสำคัญในการใช้และรักษาดิน น้ำ ป่า อย่างเชื่อมโยงเป็นองค์เดียวกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร วิถีจารีตประเพณี และระบบความเชื่อที่จัดปรับและสืบสานต่อเนื่องกันมา ควบคู่กับการได้รับประโยชน์ร่วมกันจากการใช้ดิน น้ำ ป่า ร่วมกันเพื่อยังชีพอยู่รอด

2. ความหลากหลายของระบบการจัดการดิน น้ำ ป่า และความยั่งยืนสมดุลในศรัทธาการเอง จึงขึ้นอยู่กับระบบคุณค่า ความเชื่อ ความเข้มแข็งขององค์กรผู้นำแต่ละชุมชน และเทคนิควิธีการเกษตรที่เอื้อต่อการจัดการใช้และอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า แต่ละแห่งภายใต้การกำกับดูแลและสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่รัฐ

3. ศรัทธาการ “คน” ถือเป็นหัวใจสำคัญของการจัดการดิน น้ำ ป่า การพัฒนาคนและการให้คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดระบบคุณค่า กำหนดคคคคคค และการวางแผนการใช้ รักษาอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ภายใต้ประโยชน์ร่วมกัน ตามระบบสิทธิร่วมกันของชุมชน และภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนที่สืบสานประยุกต์ต่อเนื่องกันมา จึงเป็นทิศทางหลักของการจัดการดิน น้ำ ป่า

4. ชุมชนสามารถจัดการดิน น้ำ ป่า ให้ยั่งยืนได้ ควบคู่กันกับการทำงานเกษตรเชิงอนุรักษ์และยังสามารถปรับตัวเข้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยม โดยยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสมอยู่ได้ ด้วยมีศักยภาพของ 3 องค์ประกอบหนุนเนื่องและมีบทบาทที่สำคัญคือ

- 4.1 ภูมิปัญญา และความรู้ ที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้อง ต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอก
- 4.2 องค์กรชุมชนและกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
- 4.3 เวทีการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ ที่ทำพันกันต่อการเปลี่ยนแปลงและบูรณาการจากภายนอก

ในบทที่ 2 นี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงทฤษฎีและแนวความคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างกรอบการมองและเข้าใจปัญหาของการศึกษาหรือกรอบความคิดในการศึกษา กรอบความคิดเหล่านี้ช่วยให้ผู้วิจัยได้มีการเตรียมประเด็นในการเก็บข้อมูล และสมมุติฐานในการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในประเด็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในการใช้ประโยชน์ที่ดินอันเป็นผลมาจากการพัฒนาหรือในกรณีนี้การสร้างถนนสายใหม่เข้าไปในชุมชนต่อไป